

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ ТА ПРОБЛЕМА СПРАВЕДЛИВОСТІ В СУЧАСНОМУ ПОЛІТИКО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ

© Кіндратець О. М.

Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна),

E-mail:kin-el@ ukr.net, ORCID 0000-0001-9786-227X

***Анотація.** У статті розглянуті різні підходи до проблеми справедливості в мультикультурному суспільстві, зміни в ставленні до існування різних ідентичностей та намагань держави досягти єдності, цілісності національної ідентичності. Увага приділена причинам міжгрупової напруженості та способам примирення інтересів більшості та меншості в суспільстві.*

Головна мета статті – визначити способи забезпечення справедливості в мультикультурному суспільстві. Методологія – методологічною основою дослідження стали загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення, які дозволили систематизувати матеріал.

При написанні статті використовувалися системний, структурно-функціональний та порівняльний методи, що дозволили проаналізувати різні уявлення щодо способів досягнення справедливості в мультикультурному суспільстві та практики їх реалізації. В дослідженні поставлені такі завдання: з'ясувати понятійно-категоріальний апарат, необхідний для розкриття суті справедливості в мультикультурному суспільстві; розглянути та проаналізувати теорії мультикультуралізму з точки зору обґрунтування прав меншин; визначити роль та вплив теорій мультикультуралізму та справедливості на суспільну практику; проаналізувати зміну уявлень на шляхи досягнення справедливості в складному суспільстві.

Наукова новизна дослідження у визначенні умов дотримання справедливості щодо меншин у мультикультурному суспільстві.

***Ключові слова:** справедливість, принципи справедливості, демократія, ліберально-демократичні цінності, мультикультуралізм, мультикультурне суспільство, меншини.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями

Актуальність теми дослідження в тому, що в мультикультурному суспільстві досить багато проблем. Всі соціальні групи населення складного суспільства дуже чутливі до проблеми справедливості. Але уявлення про справедливість у всіх різне. Оцінка з точки зору справедливості дається перерозподілу благ в суспільстві, рівню задоволення культурних, мовних потреб представників різних етнічних груп, меншин, міграційній політиці держави.

Якщо відносно розподілу благ між співгромадянами досягнутий певний консенсус (звичайно, він може порушуватися, адже його сталість залежать від стану економіки, фінансової стабільності, рівня життя населення, криз тощо), то, очевидно, консенсусу щодо рівня задоволення нематеріальних потреб (мовних, культурних), а також щодо підтримки, статусу іммігрантів в країні перебування досягти складно.

Сучасні політичні філософи намагаються дати відповідь на питання про можливість мирного співіснування в одному життєвому просторі різних соціальних, культурних груп з

різними ідентичностями та формування єдиного розуміння справедливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на яку спирається автор.

Проблеми справедливості в мультикультурному суспільстві представники сучасної політичної філософії почали широко досліджувати з другої половини ХХ століття. Г. Канарш вказує на те, що 1990-і й перша половина 2000-х років відмічені активною дискусією щодо проблем мультикультуралізму й етнокультурної справедливості [1, с.87].

Серед численних робіт, присвячених проблемі справедливості, найбільш відомою і такою, що мала великий вплив на формування сучасного дискурсу, стала робота Ролза «Теорія справедливості» (1971). Свою теорію він називає теорією «справедливості, як чесності». Ролз виділив такі принципи справедливості, беручи до уваги які можна визначити критерії справедливості в мультикультурному суспільстві. Це принцип рівної свободи та принцип згідно з яким соціальні та економічні нерівності повинні бути організовані таким чином, щоб вони одночасно: а) служили благу найменш успішної частини суспільства, б)

Мультикультуралізм та проблема справедливості в сучасному політико-філософському дискурсі

створювали умови чесної рівності можливостей [2].

Відсутність рівності можливостей в мультикультурному суспільстві розглядається тими, хто її позбавлений, як несправедливість. Навіть в демократичних суспільствах зберігаються різні практики «соціального виключення». Ч.Тейлор вказує на те, що сучасна демократична держава вимагає наявності «нації» з дуже сильною колективною ідентичністю. Вторгнення в спільноту нових членів, в'їзд іммігрантів, зміна громадянського складу населення, на думку Ч.Тейлора, є викликом демократії. Всі види виключення мотивовані загрозою, яку для панівної політичної ідентичності представляють інші [3]. Оскільки Ч.Тейлор засуджує соціальні виключення, то він пропонує спосіб вирішення цієї проблеми, який називає «спільним користуванням простором ідентичності».

На думку відомого представника мультикультуралізму У.Кімліка проявом несправедливості є тиск, якого зазнають етнічні, культурні та інші меншини в західних суспільствах. Кімліка виступає за те, щоб ліберальна держава створила нетитульним етнокультурним групам умови, що компенсують необхідність інтеграції, нехай навіть часткової, в більш широке національно-культурне ціле на основі проведення спеціальної політики підтримки базисних цінностей культур цих меншин [4, с. 13-14]. Така політика щодо меншин покликана зменшити вразливість меншої групи стосовно більшої.

Для нашого дослідження важливе значення мають і погляди Роберта Дворкіна. Вчений вважає, що провідним, головним і визначальним принципом є право на рівність - «право на рівну повагу і ставлення» [5]. Саме утвердження рівної поваги й ставлення до різних етнічних, культурних груп є метою мультикультуралістів.

Нині вчені пропонують дві основні стратегії мультикультуралізму: «жорсткого» та «м'якого мультикультуралізму» [6]. Існування двох різних стратегій мультикультуралізму є свідченням відсутності єдності поглядів в середовищі науковців щодо того якою має бути політика мультикультуралізму.

Попри те, що в теорії розглянуто багато різних способів досягнення справедливості в мультикультурному суспільстві, на практиці несправедливість зберігається і породжує конфлікти в суспільстві. В. Грубов та Ю. Кулагін звертають увагу на те, що теоретичний дискурс наштовхується на практиці на відсутність ефективних механізмів реалізації концепції мультикультуралізму [7, с.105-106].

Перспективи мультикультуралізму для України розглядають українські вчені А. Колодій, Д. Вовк, О. Калакура, В.Маліков та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Проблемна ситуація.

Зберегти сталість демократичного режиму, не допустити відступ від ліберально-демократичних цінностей, сповзання до авторитаризму стає все важче в умовах існування мультикультурного суспільства, коли певні його групи вважають, що їхні права порушуються, потреби не задовольняються та розглядають цю ситуацію як несправедливу.

Мета наукового дослідження – визначити способи забезпечення справедливості в мультикультурному суспільстві.

Дана мета реалізується в наступних задачах: з'ясувати понятійно-категоріальний апарат, необхідний для розкриття суті справедливості в мультикультурному суспільстві; розглянути та проаналізувати теорії мультикультуралізму з точки зору обґрунтування прав меншин; визначити роль та вплив теорій мультикультуралізму та справедливості на суспільну практику; проаналізувати зміну уявлень на шляхи досягнення справедливості в складному суспільстві.

Обговорення проблеми

Якщо «мультикультуралізм» - поняття, яке почало використовуватися недавно, то поняття «справедливість» з'явилося ще в часи Античності. В сучасному полікультурному суспільстві справедливість та мультикультуралізм часто розглядаються як взаємопов'язані явища.

А.Ф.Колодій вважає, що як принцип етнополітики мультикультуралізм вимагає створення рівних можливостей для усіх етнокультурних груп зберігати, відтворювати свою культуру й ідентичність, а також передбачає піклування держави про гідність і добробут усіх її громадян, незалежно від їх етнічного, расового походження, віросповідання, гендеру тощо» [8].

Вчені, що досліджують проблеми мультикультуралізму, відмічають, що на протязі ХХ століття змінилося ставлення до культурної неоднорідності суспільства. Якщо до середини ХХ ст. в країнах Заходу намагалися проводити політику асиміляції культурних меншин і це розглядалося як умова формування згуртованого суспільства, то починаючи з другої половини 1960-х років стратегія змінюється – культурне різноманіття розглядається як таке, що має право на існування. Часом ці зміни пов'язують з глобалізацією. Зокрема, французький вчений

Ронан Ле Коадік відмічає, що глобалізація, з одного боку, послаблює міць національних держав, які частково втрачають свою здатність нав'язувати ідентичність. З іншого боку, вона супроводжується розвитком міграцій, які поновому ставлять питання про ідентичність [9].

Відхід від політики асиміляції був до певної міри зумовлений тим, що Р. Ле Коадік назвав «ідентифікаційними хвилями». Вчений вважає, що сумарно розвинені країни з моменту закінчення Другої світової війни пережили послідовно три «ідентифікаційних хвилі», тобто, три періоди, коли різні групи вимагали, в більш-менш конфліктній формі, визнання їх культурних особливостей [9].

Дослідження мультикультурного суспільства набули особливої актуальності в період масової міграції населення. Дискусії вчених щодо політики мультикультуралізму та шляхів, способів досягнення етнокультурної справедливості ведуться нині не тільки в країнах, які заведено називати «іммігрантськими» (США, Канада, Австралія), але і в інших країнах світу, які в останні десятиліття теж зіткнулися з проблемою імміграції. Європейських вчених «змусив» досліджувати культурне різноманіття процес, який науковці назвали «звратною колонізацією».

У другій половині ХХ століття велика кількість іммігрантів із колишніх колоній переселилася в колишні метрополії. Це були переважно трудові мігранти та біженці. Однак, нині у розвинуті країни світу прибувають іммігранти не тільки з колишніх колоній. Серед іммігрантів можна виділити різні групи по критерію здатності адаптації до проживання в іншому культурному середовищі: іммігранти з демократичних країн (розвинених, гібридних); з колишніх колоній; з країн низько розвинених, які не були колоніями країни прибуття. Кожна з названих груп іммігрантів потребує різної уваги та піклування держави щодо адаптації, задоволення їх потреб та прав.

Слід звернути увагу, що у «великому суспільстві» існують і групи, які дарма що проживають в країні чи не з моменту її виникнення, однак зберігають свою особливу ідентичність. Крім того слід зазначити, що ми живемо в час, коли крім вже наявних меншин з'являються нові групи, які мають свою ідентичність і вимагають рахуватися з їх «окремішністю». Це є серйозним викликом навіть для ліберально-демократичного суспільства з напрацьованими механізмами проведення переговорів, досягнення

компромісів, попередження та вирішення конфліктів в різних сферах життя.

Як в умовах, коли, як вказує У.Кімліка, деякі групи відкидають саму ідею інтеграції в «загальну» національну культуру, не порушуючи ліберально-демократичні принципи та принципи справедливості інтегрувати суспільство? До таких груп Кімліка відносить, наприклад, такі «національні меншини», як квебекці, каталонці, фламандці, які думають про себе як про окремі «нації» в межах більшої держави й борються за право зберегти себе як окремі самоврядні спільноти зі своїми власними громадськими інститутами, які оперують на їх національній мові, і культурі [10, с.417].

Слід звернути увагу, що групи, які називає У.Кімліка, не є іммігрантськими групами. Ці національні меншини належать до корінних народів. Референдум в Каталонії в 2017 році показав, що часом від вимог визнати їх особливість переходять до дій, метою яких є вихід з держави. Професор історії Жоан Кулья-і-Клара з Автономного університету Барселони, яка є прибічником відокремлення регіону від Іспанії, на питання журналістів: «Що спонукало каталонців до референдуму?», відповіла, що в Каталонії політичний рух за визнання каталонського народу («каталонізм») почався понад століття тому. Учасники руху вимагали, щоб іспанська влада визнала каталонців нацією. Жоан Кулья-і-Клара згадала і про перерозподіл в державі, про те, що «... відчуття, що багато наших грошей іде в Мадрид, а повертається значно менше, стало дуже швидко поширюватися в каталонському суспільстві» [11]. По суті були названі дві причини: по-перше, не визнання Іспанією того, що каталонці є нацією; а, по-друге, несправедливий перерозподіл благ. І те, й інше викликає відчуття несправедливості та негативні емоції, які несправедливість породжує. Цього достатньо для зародження конфліктної ситуації, яка може перерости в конфлікт, якщо її не розглядатимуть як таку, що потребує уваги.

Закон України «Про освіту», прийнятий у вересні 2017 року, теж змусив звернутися до проблеми справедливості щодо меншин, зокрема, мови викладання в школі. Існують й інші проблеми, які часом не помічаються чи ігноруються владою. Ю. О. Остапеч вказує на не безпроблемність забезпечення декларованих гарантій політичної участі як громадянського загалу так і тієї його частини, що є виразником етнонаціональних інтересів [12, с.393].

Хто винен в цій ситуації – більшість чи меншість? З точки зору більшості меншість «не бажає інтегруватися» і тим самим провокує

конфлікт. З точки зору меншості, більшість ігнорує їх інтереси, і саме тому більшість несе відповідальність за загострення ситуації. Стосунки більшість-меншість – це не завжди домінування більшості над меншістю. Часом, навпаки, меншість домінує над більшістю (наприклад, апартеїд).

Відносини меншості (групи) та більшості, а ще відносини індивіда та групи – є предметом дебатів вчених. У центрі уваги лібералів завжди знаходяться права і свободи індивіда, його захист як від «більшості», так і від «групи». Задовольняючи вимоги групи, враховуючи її інтереси, як вважають ліберали, не можна забувати про інтереси та потреби індивіда. Хоча, як доводять деякі науковці, це можна поєднати. Кімліка говорить, що вкрай спрощуючи, можна сказати, що права меншості сумісні з ліберальним культуралізмом, якщо (а) вони захищають свободу індивіда всередині групи й (б) сприяють відносинам рівності (відсутності домінування) між групами [10, с. 432].

Дискусії щодо задоволення культурних потреб меншин часто приводять до визначення їх вартості. Дехто наполягає на тому, що культура не впливає на добробут людини та що ніхто не зобов'язаний оплачувати культурний вибір меншин. Очевидно, існує єдиний спосіб примирення більшості та меншості в мультикультурному суспільстві – це компроміси, толерантність. Шлях від конфліктів до порозуміння та толерантності пройшли католики й протестанти в Європі.

Вчені пропонують й інші способи поведінки держави в мультикультурному суспільстві: дотримання державою принципу байдужості до етнокультурного різноманіття або ж нейтральності, яка полягає в тому, що нікому не нав'язується певний спосіб життя. Ці способи уникнення конфліктів та дотримання принципу справедливості не є ідеальними. Помилковою називає ідею байдужості ліберально-демократичних держав (або «громадянських націй») до етнокультурних ідентичностей У. Кімліка [10, с. 436, 437]. Він вважає, що допомога, підтримка культури меншин сприяє не роз'єднанню, а згуртуванню поліетнічного суспільства. Дійсно, довіра, солідарність, згуртованість зростають там де потреби людей задовольняються. Задоволення не тільки матеріальних, але і духовних потреб створює і умови для гідного життя.

Говорячи про нейтральність Кімліка вказує, що з нею сумісне заохочення державою тієї чи іншої мови або релігії, але тільки до тих пір, поки підстава для цього бачиться не в їх внутрішній цінності. Наприклад, можна

стверджувати, що всі повинні говорити по-англійськи, не тому що це краща мова, але просто тому що це найбільш поширена мова, а значить, найефективніший засіб комунікації [10, с. 435].

На жаль, автори Закону України «Про освіту» мало уваги приділили інформуванню громадян про важливість викладання в середній школі української мови. Декому з законодавців не вистачає знань, інші намагаються подолати почуття меншовартості, яке сформувалося у багатьох українців в часи СРСР, коли рідна мова вважалася мовою «села». Важливо здійснюючи реформи, приймаючи закони враховувати те, наскільки вони відповідають інтересам різних груп мультикультурного суспільства.

Чарльз Тейлор перебуваючи в Україні в інтерв'ю журналістам сказав: «Мені здається, у нинішній геополітичній і культурній ситуації (постійні міграції, обмін та суміш націй), у розмаїтті мультикультурального контексту (і української та російської мов, і зв'язку із західною та східною традиціями), у діалозі й у визнанні цієї розмаїтості — полягає майбутнє країни. Якщо Україна зможе визнати наявність і співіснування в країні такого розмаїття, це становитиме її велику силу як для побудови свого майбутнього, так і для того, щоб відігравати певну роль у регіоні [13].

Звісно, розв'язання проблем, про які говорить Ч.Тейлор, в Україні значно ускладнене тим, що країна «молода», а крім того сьогодні перебуває в стані гібридної війни, складовою якої є інформаційна війна. Завданнями інформаційної війни є руйнування стабільності в країні, національної ідентичності, провокування конфліктів, в тому числі й шляхом формування уявлення про порушення принципу справедливості щодо меншин (мови, культури). У деяких регіонах країни агресору це вдалося в значній мірі тому, що на практиці не враховувалися теоретичні розробки вчених, які вже давно працюють над дослідженням проблем справедливості в мультикультурному суспільстві. Умовою вирішення цих проблем є перш за все визнання суспільства мультикультурним.

Висновки

Дослідження показало різноманіття точок зору щодо способів досягнення справедливості в мультикультурному суспільстві. Теорія і практика не завжди співпадають. Якщо вчені-мультикультуралісти доводять можливість і необхідність максимального задоволення потреб меншин, то влада часто відмовляється від політики мультикультуралізму та повертається до політики асиміляції, обґрунтовуючи це

необхідністю збереження стабільності, мультикультурному суспільстві має починатися інтересами згуртування суспільства. Пошук з визнання його таким. способів досягнення справедливості в

Список використаних джерел

1. Канарш Г. Ю. Мультикультурализм: социальная концепция и социальные практики. Знание. Понимание. Умение. Москва. 2011. № 1. С. 87-95.
2. Ролз Джон Теория справедливости. Научный редактор издания профессор В. В. Целищев. Новосибирск: Издательство Новосибирского университета. 1995. 507 с.
3. Тейлор Чарльз Демократическое исключение (и «лекарство» от него?). URL: <http://www.archipelag.ru/geoculture/langsnpeoples/Vavilon/exclusion/> (дата звернення: 29.10.2017).
4. Kymlicka, W. *Multicultural Odysseys. Navigating the New International Politics of Diversity* / W. Kymlicka. – Oxford : Oxford University Press, 2007. 374 p.
5. Дворкин Р. О правах всеръез. Пер. с англ.; Ред. Л.Б. Макеева. М.: РОССПЭН. 2004. 392 с.
6. Ляпина Л. А. Эволюция либеральной концепции мультикультурализма Социологический альманах : Издательство: Институт социологии НАН Беларуси. Минск. 2014. № 5. С. 253-259.
7. Грубов В., Кулагін Ю. Криза політики мультикультуралізму в європейському суспільному просторі. ВІСНИК КНТЕУ. Київ. 2012. № 6. С. 104-114.
8. Колодій А. Американська доктрина мультикультуралізму і етнонаціональний розвиток України. Агора. Випуск 6: Україна і США: взаємодія у галузі політики, економіки, культури і науки. Львів. 2008. С. 5-14.
9. Ле Коадик, Р. Мультикультурализм. URL: <http://ethno-photo.livejournal.com/15997.html> (дата звернення: 29.10.2017).
10. Кимлика У. Современная политическая философия URL: <https://scicenter.online/filosofiya-politicheskaya/sovremennaya-politicheskaya-filosofiya.html>
11. Токарюк О., Корнієвич Л. За і проти незалежності Каталонії: дебати експертів. URL: <https://hromadske.ua/posts/ispanskyi-profesor-pro-referendum-u-katalonii> (дата звернення: 25.10.2017).
12. Остапєць Ю. О. Електоральна поведінка та представництво в органах влади угорської громади Закарпаття. Гілея. Випуск 113. Київ. 2016. С. 392-397.
13. Тейлор Чарльз «У розмаїтті мультикультурного контексту — майбутнє України». URL: <https://zn.ua/socium/charlz-teylor-v-raznoobrazii-multikulturnogo-konteksta-buduschee-ukrainy-.html> (дата звернення: 28.10.2017).

REFERENCES

1. Kanarsh H. Yu. (2011). *Mul'tykul'turalizm: sotsyal'naya kontseptsyya y sotsyal'naya praktyky*. Znanye. Ponymanye. Umenye. Moskva. № 1. 87-95 [in Russian].
2. Rolz Dzhon (1995). *Teoryya spravedlyvosty* / Nauchnyy redaktor yzdaniya professor V. V. Tselyshchev. Novosybyrsk: Yzdatel'stvo Novosybyrskoho unyversyteta. 507 s.
3. Teylor Charl'z Demokratycheskoe ysklyuchenye (y «lekarstvo» ot neho?). URL: <http://www.archipelag.ru/geoculture/langsnpeoples/Vavilon/exclusion/> (data zvernennya: 29.10.2017).
4. Kymlicka, W. (2007) *Multicultural Odysseys. Navigating the New International Politics of Diversity*. Oxford : Oxford University Press, 374 p. [in English].
5. Dvorkyn R. (2004) *O pravakh vser'ez*. Per. s anhl.; Red. L.B. Makeeva. M.: ROSSPЭN. 392 s. [in Russian].
6. Lyapyna L. A. (2014). *Эvolyutsyya lyberal'noy kontseptsyy mul'tykul'turalizma Sotsyolohycheskyy al'manakh: Yzdatel'stvo: Ynstitut sotsyolohyy NAN Belarusy. Mynsk. № 5. 253-259* [in Russian].
7. Hrubov V., Kulahin Yu. (2012) *Kryza polityky mul'tykul'turalizmu v yevropeys'komu suspil'nomu prostori*. VISNYK KNTEU. Kyviv. № 6. 104-114 [in Ukrainian].
8. Kolodiy A. (2008) *Amerykans'ka doktryna mul'tykul'turalizmu i etnonatsional'nyy rozvytok Ukrayiny. Ahora. Vypusk 6: Ukrayina i SShA: vzayemodiya u haluzi polityky, ekonomiky, kul'tury i nauky. L'viv. 5-14* [in Ukrainian].
9. Le Koadyk, R. *Mul'tykul'turalizm*. URL: <http://ethno-photo.livejournal.com/15997.html> (data zvernennya: 29.10.2017) [in Russian]
10. Kymlyka U. *Sovremennaya polytycheskaya fylosofiya* URL: <https://scicenter.online/filosofiya-politicheskaya/sovremennaya-politicheskaya-filosofiya.html> (data zvernennya: 24.10.2017) [in Russian].
11. Tokaryuk O., Korniyevych L. *Za i proty nezalezhnosti Katalohiyi: debaty ekspertiv*. URL: <https://hromadske.ua/posts/ispanskyi-profesor-pro-referendum-u-katalonii> (data zvernennya: 25.10.2017) [in Ukrainian].
12. Ostapets' Yu. O. (2016). *Elektral'na povedinka ta predstavnytstvo v orhanakh vlady uhors'koyi hromady Zakarpattya. Hileya. Vypusk 113. Kyviv. 392-397* [in Ukrainian].
13. Teylor Charl'z «U rozmayitti mul'tykul'turnoho kontekstu — maybutnye Ukrayiny». URL: <https://zn.ua/socium/charlz-teylor-v-raznoobrazii-multikulturnogo-konteksta-buduschee-ukrainy-.html> (data zvernennya: 28.10.2017) [in Ukrainian].

Мультикультуралізм та проблема справедливості в сучасному політико-філософському дискурсі

Kindratets, Olena - Doctor of Political Sciences, Professor, Professor, Department of Political Science, Zaporizhzhya National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: kin-el@ukr.net, ORCID 0000-0001-9786-227X

MULTICULTURALISM AND THE PROBLEM OF JUSTICE IN MODERN POLICY-PHILOSOPHICAL DISCOURSE

Abstract. The article considers various approaches to the problem of justice in a multicultural society, changes in the attitude to the existence of different identities and attempts by the state to achieve unity, the integrity of the national identity.

The attention is given to the causes of inter-group tension and the ways of reconciling the interests of the majority and minority in the society. The main goal of the article is to determine ways of ensuring justice in a multicultural society.

Methodology - the methodological basis for the study became general scientific methods of analysis, synthesis, generalization, which allowed to systematize the material. When writing the article, system, structurally functional and comparative methods were used, which allowed to analyze different ideas about the ways of achieving justice in a multicultural society and the practice of their implementation.

The study posed the following tasks: to clarify the conceptual-categorical apparatus necessary for disclosing the essence of justice in a multicultural society; to consider and analyze theories of multiculturalism from the point of view of justifying the rights of minorities; to determine the role and influence of theories of multiculturalism and justice on public practice; to analyze the change of ideas on the way of achieving justice in a complex society.

The scientific novelty of the study is in determining the conditions for observing justice for minorities in a multicultural society.

Keywords: justice, principles of justice, democracy, liberal-democratic values, multiculturalism, multicultural society, minorities.

Стаття рекомендована до публікації д. філософ. н., проф. Пунченко О.П.
Надійшла до редколегії: 10.10.17 р.
Прийнята до друку: 15.10.17 р.

Кіндратець Олена Миколаївна, доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна), вул. Хортицьке шосе, 16, кв.34, Запоріжжя, 69123 Україна, e-mail: kin-el@ukr.net, ORCID 0000-0001-9786-227X